

A folyóiratok és az új technika

Az "elektronikus újság" helyzete

F. W. Lancaster A papírmentes információs rendszerek felé c. híres könyvében már tíz éve meghirdette az "elektronikus újság" eljövételét. Ennek következményeként megjövendölte a könyvtárak gyökeres átalakulását, az áttérést a nyomtatott formában beszerzett és helyben tárolt dokumentumok kezeléséről a különféle elektronikus adatbázisokból való szolgáltatásukra. A várható új rendszer mellett szóltak az elképzelt előnyök, pl. a kisebb költségek, a referálói és szerkesztői folyamatok lerövidülése, a gyorsabb publikálás, az SDI-technika révén az információval való túlterhelés megszűnése, a releváns cikkekhez történő automatikus hozzáférés javítása stb.

Az előrejelzést követően az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában számos vállalkozás látott hozzá az "elektronikus újság" kifejlesztéséhez és teszteléséhez. Elsőként említendők az EIES- (Electronic Information Exchange System = Elektronikus Információcsere Rendszer) és a BLEND-tervezet. Mindkét koncepció célul tűzte ki egy olyan magas színvonalú tudományos orgánium megteremtését, amelynek tudós szerzőit-olvasóit és szerkesztőit elektronikus posta kapcsolja össze egy központi berendezés révén. A két tervezet meg is tett mindent, hogy a részt vevő szerzők és olvasók számára vonzó, használóbarát környezetet alakítson ki.

Minden jó szándék ellenére a tervezetek sikertelenek bizonyultak. Az új típusú, új formátumú "elektronikus újságtól" a benne érdekelt szerzők-szerkesztők-olvasók egyaránt vonakodtak.

Az "elektronikus újság" balsikerének okai

A sikertelenség fő oka az az általános beidegzettség, hogy a tudományos közvélemény a kutatók teljesítményeit elsősorban nyomtatásban napvilágot látó publikációk alapján ismeri meg és értékeli. A "publikálni vagy elveszni" paradigma ismeretében érthető meg igazán a tudós szerzők ragaszkodása a bárki által könnyen hozzáférhető nyomtatott formához, illetve idegenkedése a gyakorlatilag láthatatlan "papírra" publikálástól.

A rendszerben részt vevők számos más kifogást is felhoztak. Többek között nem ismerték el a várt előnyöket az eddigi gyakorlattal szemben. Állították, hogy az elektronikus posta rendszere nem gyorsította, de olcsóbbá sem tette a publikációt. Új kérdések vetődtek fel a költségek elosztásában (ki miért fizet) és a kiadói rentabilitás vonatkozásában (lemondhatnak-e a könyvtárak folyóirat-előfizetési által biztosított bevételekről) is.

Az aggályok, problémák további felsorakoztatása helyett végül is a tény tény marad: az emberek szeretik a papírra nyomtatott formát, a folyóiratok cikkeit-közleményeit közötti tallózást, az egyes szerzők publikációs tevékenységének nyomon követését. Mind-

erre a hagyományos formátum a legalkalmasabb, az általa kínált olvasói kényelemről az érdekeltek aligha tudnak lemondani.

Az elektronikus újság ennek ellenére él, és tulajdonképpen csak az eredeti elképzelésekkel szemben szorult háttérbe. Párhuzamosan létezik a hagyományos újsággal, ha helyettesítésére, radikális felváltására nem is képes.

Ezért érdemes lesz egy pillantást vetni néhány olyan módszerre, amelyet az új technika kínál a folyóiratok és a bennük található közlemények kezelésére, feltárására és hozzáférésére.

Új lehetőségek és módszerek

Online periodikák

Néhány jelentősebb folyóirat a nyomtatottnon kívül online is hozzáférhető. Ennek főbb előnyei: a használatnak nem kell saját gyűjteményt fenntartania; a keresett cikk teljes szövegét elolvashatja; egyes részeket kinyomtatthat, esetleg letölthet. Tájékoztatóul a szolgáltatás áráról: a *Magazine Index*ben szereplő és DIALOG rendszerrel hozzáférhető folyóiratcikk teljes szövegének kinyomtatása 5–10 dollárba kerül.

Online rendelés

Ismert cikk, dokumentum online rendelésére és szolgáltatására igen gyors és olcsó eljárásokat dolgoztak ki. A *CISTI* pl. kifejlesztette az elektronikus érkező rendeléseket kezelő automatikus hívószavas rendszerét; az *ISI* ún. *Current Contents* adatbázisa pedig ahhoz segít hozzá, hogy a használó a tartalomjegyzékeket átfuthassa és a releváns cikket online megrendelhesse, miközben garantálja a cikkek azonnali szállítását.

FAX

A FAX rendszert ma már kiterjedten használják a dokumentumok átvitelére. A gyorsaság/költség mérlegelése teszi indokolttá e hatékonyabb módszer bevezetését. Közel áll a megvalósuláshoz néhány egyetem között az a terv, amely az egyik egyetem folyóirat-tartalomjegyzékét FAX révén a többi egyetemi könyvtárhoz eljuttatja, hogy a többi átnézése után igényelhesse a kiválasztott cikkek FAX-átvitelét három napon belül, ingyenesen.

Európában az *APOLLO* program foglalkozik nagy sebességű, digitális, műholdas dokumentumtovábbítással, amely lehetővé teszi, hogy a bostoni Brit Könyvtári Dokumentumellátó Központ (*British Library Document Supply Centre = BLDSC*) a dokumentumokat Európában bárhová 10–15 másodperc alatt eljuttassa.

Kísérletek újságok lemezen való tárolására

Egyes műszaki lapok jelenleg is hozzáférhetőek a szakemberek számára CD-ROM csomagok részeként

(pl. az *OncoDisc* a rákspecialistáknak); az *ADONIS* nemzetközi kísérleti program néhány száz orvosi lap cikkanyagát viszi optikai lemezekre, s osztja szét könyvtárközi kölcsönzési felhasználásra hetente Európa, az Egyesült Államok, Mexikó, Ausztrália és Japán között.

A lemezre konvertálás mint a konzerválás és a terjesztés eszköze

A Library of Congressban kidolgozott Optikai Lemez Kísérleti Program (*Optical Disk Pilot Project*) értelmében a lemezek teljes szövegű újságcikkeket tartalmaznak; egy másik kísérlet kötetek digitalizált átnézését és tartalmuk optikai lemezre vitelét teszi lehetővé. Itt olyan optimális, a fénymásolásnál jobb módszer kimunkálása a cél, amely biztonságosabbá teszi az állomány megőrzését, a régi és ritka anyaghoz való hozzáférést.

Az elektronikus tárolás CD-ROM-on kívüli módszerei

Az optikai memóriakártya valószínűleg alkalmazható lesz a kurrens lappéldányok szétosztásánál, sőt újságfájlok naprakészé tételénél is. Ezeknek a hitelkártya méretű lapocskáknak az előállítására és olvasására előnyösebb a CD-ROM-énál. Az optikai kártyákat ilyen célra eddig nem alkalmazták, pedig a lehetőség megvan rá.

A *Library Hi Tech News* újdonságértesítőjében a kurrens bibliográfiák újabban kétféle, adatcsík- és nyomtatott formátumban jelennek meg. Ezek után a könyvtár vagy bárki egy adatcsík-leolvasó birtokában hozzájuthat a bibliográfiához géppel olvasható formában, azaz a folyóiratok szöveges és adatcsík változatokban való publikálása megteremti mind a könyvtár, mind az egyéni előfizető számára a saját adatbázis kiépítésének lehetőségét. Mindezt kiegészítené az a dokumentumszállítási szolgáltatás, amely alkalmasabb az adatcsík adatainak letapogatására és átvitelére, mint a szöveg fénymásolása vagy a FAX-átvitel.

Kísérletek az olvasói szokásokhoz való alkalmazkodásra

Az Ausztráliában megjelent *Smart Book* (Ötlet-könyv) olyan hordozható olvasóegységet mutat be, amely alkalmas könyvek tartalmának kutatására; a *Hypertext* pedig olyan szoftvert ismertet, amely az elektronikus dokumentum átalakításával, asszociá-

ciók közlésével vezeti rá az olvasót a keresett információra. Más kutatások a "böngészésre alkalmas" teljes szövegű fájlok kidolgozására irányulnak. A kísérletek minden bizonnyal előkészítik a változást mind a nyomtatott, mind az elektronikus újság világában.

A jövő

Bár a szaklapok folytonos drágulása az elektronikus publikálásra áttérés felé mutat, belátható időn belül az elektronikus újság a papírra nyomtatottat nem fogja helyettesíteni, de ki sem szoríthatja.

E realitásokat elfogadó könyvtár közvetlen törekvései néhány technikai és elvi kérdés megoldására irányulhatnak:

- ▶ meg kell gyorsítani a dokumentumszolgáltatást mindazon lapoknál, amelyekre a könyvtár nem fizetett elő;
- ▶ meg kell állapítani az optimális arányt a könyvtár által közvetlenül beszerzendő, illetve a hálózat útján elérhető dokumentumok között, miközben itt számos kérdést kell tisztázni és mérlegelni (könyvtárközi kölcsönzés, online hozzáférés, szerzői jog, ingyenesség – térítés stb.);
- ▶ figyelembe kell venni, hogy a beszerzés/hozzáférés elsősorban attól függ, hogy milyen erős az összállomány, és milyen átfogó az összállomány elérésére szolgáló központi katalógus. Ugyanis a növekvő költségek és a csökkenő támogatások országosan rombolólag hatnak a könyvtári állományra (pl. csak az utóbbi 10 év alatt 22 CARL könyvtár több mint 40 000 előfizetést szüntetett meg). Paradox helyzet, hogy amikor az elektronikus technika lényegesen megkönnyítette a hozzáférést a központi katalógusokhoz, ugyanakkor számos könyvtár távol tartja magát a közös ügytől, rekordjait nem közli, tehát állománya gyakorlatilag láthatatlanná válik a többi könyvtár számára. Márpedig aligha lehet helyesen dönteni a saját beszerzés/elektronikus hozzáférés kérdésében a könyvtárak szoros együttműködése nélkül.

/PITERNICK, A. B.: *Serials and new technology. The state of the "electronic journal"*. = *Canadian Library Journal*, 46. köt. 2. sz. 1989. p. 93–97./

(Zoltán Imre)

Jó, rossz, irreleváns

A könyvtári folyóiratok minőségéről, áráról és értékéről

Pár évvel ezelőtt egy könyvtári kiadók által szervezett amerikai könyvtáros értekezleten *Dorothy Broderick* kijelentette: "Az olvasók és előfizetők éppúgy felelősek a kiadványok minőségéért, mint azok, akik közreadják őket" [1].

A könyvtári folyóiratok mennyisége

Az *Ulrich's* legutóbbi kiadása közel 900 folyóiratot és 500 évkönyvet, valamint nem rendszeres időközönként megjelenő kiadványt tartalmaz a könyvtári